

EDUCATIO

PEDAGÓGIA SZOCIOLÓGIA HISTÓRIA ÖKONÓMIA PSZICHOLÓGIA POLITOLÓGIA

MÉRLEGEN, 1990–2002

OKTATÁSPOLITIKAI TÁJOLÓ	3	<i>Kozma Tamás</i>
EXPANZIÓ KÖZÉPFOKON	13	<i>Forray R. Katalin</i>
AZ AUTONÓMIÁK KORA	28	<i>Sáska Géza</i>
A CIGÁNY TANULÓK OKTATÁSI ESÉLYEI	49	<i>Liskó Ilona</i>
AZ ISKOLAI HÁTRÁNY ÖSSZETEVŐI	63	<i>Imre Anna</i>
EGYHÁZ ÉS OKTATÁS A RENDSZERVÁLTÁS ÉVTIZEDÉBEN	73	<i>Nagy Péter Tibor</i>
DIFFERENCIÁLÓDÁS, DIVERZIFIKÁLÓDÁS ÉS HOMOGENIZÁLÓDÁS A FELSZŐOKTATÁSBAN	96	<i>Hrubos Ildikó</i>

Screenagerek. Kvalitatív kutatás a középiskolások körében

Jelen tanulmányban egy alkalmazott kulturális antropológiai terepkutatás részeredményeit ismertetjük a neveléstudomány témaköréből. Kutatásom célja egyrészt egy olyan „szubkultúra” leírása, melyben fontos és a mindennapi használatban egyértelműen körülhatárolható szereppel rendelkezik a digitális és elektronikus technológia, másrészt ezen kultúra jellemvonásainak feltárása, megjelenési formáinak vizsgálata a screenager generáció mindennapjaiban és világképében. A screenagerek a televízión, számítógépen, elektronikus zenén felnőtt generáció tagjai, akiknek természetes közeget jelentenek a technikai eszközök, világképükbe beépülve, azok hatására formálódik gondolkodásmódjuk, s ezzel párhuzamosan újfajta képességeik alakulnak ki. A screenager szó három angol szóból tevődik össze: screen (képernyő), teenager (tizenéves), screen-age (képernyőkor). A screenager nem feltétlenül tizenéves, a huszonéves fiatalok között is nagy számban megtalálhatók képviselőik. Három alapvető megkülönböztető jegy jellemzi ezeket a fiatalokat: a techno zenék preferálása, az ehhez kapcsolódó szórakozási formák (partik) előnyben részesítése egyéb lehetőségekkel szemben, a televízió és a számítógép aktív (mindennapos) használata. Ez azt jelenti, hogy információik nagy részét

képernyőkről szerzik, játékaik nagy része is video- vagy egyre inkább virtuális valóságokat is felhasználó számítógépes játékok. „Teljesen tévéfüggő vagyok. Állandóan megy, ha otthon vagyok, és nem hallgatok éppen zenét. Kaja közben, mindig. Már tudom, melyik csatornán mikor mi megy, nem is kell tévéújság.” [Interjúrészlet, 2000. 09. 05. 19 éves lány]

„A számítógépes játékok között például vannak jók, vannak rosszak, én a stratégiai játékokat szeretem. Ezek arról szólnak általában, hogy le kell lőni valakit, el kell foglalni más helyeket. Ezekben a játékokban másként kell gondolkodni, mint az egyszerű egyéb játékokban. Kell tudni előre látni, s ezek akkor a legjobbak, amikor valamilyen problémával kerül szembe, problémát kell megoldani. Ha valamit nem tudok megoldani, akkor felhívom a haverokat, hogy ők hogy csinálták ezt vagy azt a dolgot. Volt olyan, hogy mondjuk az egyik játékban nem jutottam tovább a nyolcadik pályán, ekkor felhívtam az egyik barátomat, aki szintén szokott ezzel játszani; és kiderült, hogy oda kell valami zöld kulcs, amit a hatodik pályán kell megszerezni, amit csak úgy lehet, hogy ha hátulról öled meg a szörnyet, mert akkor kinyílik mögötte egy ajtó, ott egy ládában van egy kulcs, aminek a kulcsát a negyedik pályán kellett megszerezni és így tovább. Most ezeket vagy megkérdezed valakitől, ha már nem bírsz továbblépni, vagy addig kísérletezel a különféle variációkkal, amíg valahogy véletlenül rá nem jössz, hogy lehet továbblépni. Ha rájössz, az nagy sikerélmény. Ami nem egészen ilyesmi, az például a Tetrisz. Bár ott is előre kell gondolkodni valamennyire. Azt nem szerettem, bár egy időben sokat játszottam, és amikor abbahagytam és becsuktam a szememet, akkor is mentek a szemem előtt a dolgok. Pergett a játék a szemem előtt akkor is, amikor már nem játszottam.” [Interjúrészlet, 1998. 09. 15. 23 éves fiú.]

„A tévét és a videót is többnyire csoportosan nézzük. Összejön öt-hat ember, és csapunk egy Twin Peaks partit, elspanglizgatunk. A számítógéphez, internethez ritkán jutok, az e-mail pedig szuper dolog.” [Interjúrészlet, 1998. 09. 10. 23 éves lány.]

Képesek szimultán feldolgozni a világ eseményeit, akár több csatornát egyszerre nézve – ennek technikája a szörfözés (a tévécsatornák folyamatos váltása) –, s mindeközben igénylik a monoton, repetitív, gyors ritmusú, mesterséges hangeffektusokat tartalmazó techno zenéket, s a hétköznapi életben nem tapasztalható fényhatásokat. „...írom a matekházit, közben meg Tricky legújabb cédéjét hallgatom, és megy az MTV hang nélkül, hátha bejön valami jó klipp, mert egyébként sok szemét megy rajta...” [Interjúrészlet. 2001 tavasz, 17 éves középiskolás lány.]

Ez a korosztály olyan technikai körülmények között nő fel, amely módosítja a valóságérzet határait. „Ami a lényeg: energiák bedobása. Arra fordítom, hogy itt táncolok, ahelyett, hogy rajzolnék. Nagyon sok minden eszembe jut erről, beindítja a fantáziámat. Sci-fi irány. Sci-fi filmek látványtervét, űrhajókat akarok tervezni. Amit az ember elgondol, az már van, létezik. Létezik az Alien, a Terminátor, a Robotzsaru. Ezek a régi Sci-fi regények hősei voltak. Amiről ma félve gondolkodunk, az néhány év múlva ugyanolyan valóságos lesz. Életre kelnek a számítógépek, minden felpörög és beindul. Valóság nem létezik. Csak szubjektív valóságok vannak, az, ahogyan te megéled, s így nincs még egyszer. Ez az asztal is annyi asztal, ahány ember kapcsolatba kerül vele. Ha valamit elképzelsz és elhiszed, hogy van, akkor létezik, akkor valós. Így voltam a Lem könyvvel, azt hittem, van ilyen, beszéltem fizikus ismerőseimmel is róla, ők mondták, hogy ilyen nincs, ez csak egy könyv. De ha én kitalálok valamit, bármilyen részecskéket, hogy vannak a levegőben, akkor azok vannak. És ha be tudom neked bizonyítani olyan eszközökkel, hogy elhidd, akkor már neked is léteznek ezek a dolgok. Elmegyek a boltba, veszek kapcsolókat, zsinórt stb., összekötöm, bebizonyítom úgy hogy elhidd, akkor vannak, akkor léteznek azok a dolgok.” [Interjúrészlet, 2000. 04. 27. 22 éves fiú.]

A kutatás során hangsúlyos a világgépi elemek sajátosságainak vizsgálata, és ennek az értelmezési keretnek az összevetése azzal a hagyományos értékrenddel, melyhez képest eltérő jelentéssel bírnak egyes események vagy jelenségek.¹

A szubkultúrára irányuló terepmunka bázisát a techno-partik adták, az itt szerzett ismeretésekből alakultak a különböző kapcsolatrendszerek informátorokkal, adatközölőkkel, kulcsadatközölőkkel. A kutatás elsődleges módszereit a kulturális antropológia metódusai és adatszerezési technikái adják. A vonatkozó szakirodalom feldolgozása mellett az eddig szerzett adatok terepkutatáson alapulnak, az ott alkalmazott elsődleges technika a résztvevő megfigyelés volt, kiegészítve proxemikai megfigyelésekkel és félig strukturált interjúk készítésével. A társ tudományok közül segítségemre van a pedagógia és a pszichológia elméleti és módszertani apparátusa, mely interdiszciplinárisá teszi a kutatást.

A legelső kérdés az volt, hogy ez a téma hogyan közelíthető meg módszertanilag, mi a legjobb módja ez esetben egy kulturális antropológiai kutatás, terepmunka létrehozásának. A témához fűződő „strukturálatlan érdeklődés” miatt nehézségekbe ütközött a változók és attribútumok meghatározása, emiatt a kutatás kezdeti stádiumának a fontosabb változók feltérképezése és kijelölése lett az elsődleges célja. Ez a folyamat nem zajlott problémamentesen, de nem elhagyható kutatási fázisról lévén szó, szembe kellett nézni vele, hiszen bármiféle hozzáteljesítő élmény vagy információ nélkül a megfigyelések értelmetlenné válnak, ha nincs egy interpretációs keret, amelybe beilleszthetők lennének.

Két alapvető változóról gondoltam, hogy érdeklődésem szempontjából releváns: a partikra vonatkozóan a helyszínről, az azokat látogatókkal kapcsolatban pedig az életkorról. Mindkettőről kiderült, hogy használhatatlan. Nem találok szignifikáns különbségekkel; kiderült, hogy sem a zene, sem a parti típusa, sem a közönség nem függvénye a helyszíneknek. Az interjúk rávilágítottak arra, hogy a partik közönsége egy virtuális közösség, nem a helyszín, hanem a program vonzza a látogatókat, s így gyakori, hogy az érdeklődők csoportosan utaznak a fővárosba az ország különböző pontjairól egy-egy megmozdulásra. A fiatalok szociális kapcsolathálója szintén nem köthető szűken behatárolt földrajzi helyhez. Ismeretségi körük kiterjedt, aminek oka, hogy lakhelyük, munkahelyük, iskolájuk nem ugyanazon a településen található, így a kapcsolatháló szövevényességének semmi köze a földrajzi megköötöttségekhez.

Az életkorral kapcsolatban először azt gondoltam, hogy ez a jelenség kifejezetten a tizenéves, középiskolás korosztály sajátja. Azonban hamar kiderült, hogy ez a változó is megbukott, hiszen a partikon ugyanolyan arányban találhatók huszonevesek, sőt idősebbek is, mint tizenévesek. A kutatás kezdetén eltekintettem egy fontos változótól, ez pedig a drog. Ennek nélkülözhetetlensége a későbbiekben derült ki, ekkor egészültek ki az interjúk az erre vonatkozó kérdésekkel. Az interjúkból világos, hogy nemcsak a fogyasztás tekintetében, hanem a fogalmi keret értelmezhetősége szempontjából is nélkülözhetetlen a kábítószerrel való kapcsolat vizsgálata.

Az alkalmazandó módszerek sorrendjéről alkotott előzetes terv szintén módosítások során ment keresztül. Első helyen a proxemikai megfigyelés állt, résztvevő megfigyelés keretén belül

1 Erre példa egy 23 éves fiúval készített interjú részlete, amiben arról számol be, hogy ő tulajdonképpen eltévedt, félresiklott az élete, nem ezt várta a saját jövőjétől. Úgy érzi, nincsenek lehetőségei, noha egy befutóban lévő zenekar basszusgitárosa, két szakmával rendelkezik: elektronikai műszerész és intarziakészítő bútorasztalos. Embergylőlőnek tartja magát, utálja, hogy az emberek megítésszák magukat, hogy uniformizálódnak. Ezért el akar menni Somogyvámosra, hogy beálljon a Krisnások közé. (A Krisnások közé való beállás: egy zárt uniformizálódás lenne az ellenszere a világ képzelte uniformizálódásának, mindez ellentmondásnak tűnik.) [Az interjú a KOT-TA-fesztiválon készült, Hajdúböszörményben, 1998 nyarán.]

vagy önállóan, mellette tájékozódó interjúk készítése, amely megalapozza a következő lépésben zajló kérdőíves felmérést a releváns kérdések tekintetében, illetve a végkéjfelletnek szánt szemantikai vizsgálatot. A megvalósítás során kiderült, hogy a szubkultúra által használt nyelv sokban különbözik a hétköznaptól a mögöttes jelentés tekintetében, tehát mindenképpen szükséges szemantikai interjúk készítése. Ezek célja a témára vonatkozó szemantikai tartományok feltérképezése és az emikus kategóriák felgyűjtése, azok megmagyarázása.

Az iskolában mint intézményben zajló kutatás alkalmazza a szubkultúra kutatás során megszerzett tanulóifjúságra vonatkozó információkat és tudásanyagot. Azzal a kiinduló hipotézissel közelít a terepkutatáshoz és választja meg további módszereit, mely szerint a tanárok és a diákok nem rendelkeznek közös kulturális nyelvvél. Ennek oka az eltérő szocializációs háttérben keresendő. Feltételezhető, hogy a technikai eszközök jellemezte szocializációs környezet újfajta képességekkel, gondolkodásmóddal és problémakezelési eljárásokkal ruházta fel az abban felnövekvőket, míg az idősebb generációhoz tartozó tarároknak ezek a stratégiák nem sajátjuk, azokat félreértelmezik, melynek következményei intézményi konfliktusok lehetnek.

A tanulói identitás többgyökerű, egyrészt az iskolához, másrészt az osztályhoz, harmadrészt a saját iskolai teljesítményen alapuló pozícióhoz kötődik. A jó tanuló nem feltétlenül tölt be elismertebb szerepet, hanem sok esetben megvetendő és elutasítandó posztal rendelkezik, ha a hangadó csoportot egy osztályon belül az iskolai ellenkultúra képviselői alkotják. Ez többnyire a szakmunkásosztályokban jellemző. Emellett ha a tanuló az iskola helyszínét jelentő község vagy város egyik kisközösből származik, akkor az adott hely presztízs-viszonyait beviszi az iskolába. Ez azt jelenti, hogy ha valaki a településen kulturálisan elismert családból származik (s ilyen lehet az iskolaigazgató vagy a helyi „maffiavezér” fia egyaránt), akkor hasonlóan elismert presztízs illeti meg az intézmény keretein belül is a tanulói közösségekben; noha a tanárok igyekeznek kiküszöbölni a lehetséges keretek között az ilyen tényezőkből származó különbségtételt.

Az iskola világának részeként tehát megjelenik a természeti és társadalmi környezet valamint a gyermekvilág is. Ilyen közegben a tekintély nem az intézménytől vagy a testülettől kölcsönzött, hanem a tanár saját erőfeszítésének, munkájának eredménye, amelyért, legalábbis úgy érzi, naponta meg kell küzdenie. „Nem zavar engem, hogy ilyen gyerekek között dolgozom évek óta, beletanultam, hogyan lehet kezelni őket. Én még soha senkit nem küldtem az igazgatóhoz, s ez nem jelenti azt, hogy ne lett volna fegyelmezetlenség az órámon. De egyszerűen tudom, hogy ha mással takaroznék, például az ügyeletes mumus igazgatóval, akkor a gyerekekben az fogalmazódna meg, hogy még ezt se tudja megoldani, a dirihez kell rohangálni, aki úgyse tudja majd, miről is volt szó tulajdonképpen. Azokat a kollégákat sajnos ki is röhögik [a diákok], akik folyton az igazgatóiba küldik őket. Ha egyedül le tudod rendezni őket, akkor nyert ügyed van.” [Tanári interjú, 2001. november 18., zempléni középiskola.]

Milyen érzés fiatalnak lenni a 21. század küszöbén, miről ábrándoznak, mitől félnek, mik a céljai ezen generáció tagjainak? Ha az erre vonatkozó kérdésekre adott válaszokat tekintjük, a kívülálló joggal érezhet valamiféle úrt, kiábrándultságot, céltalanságot, jövőkép nélkülséget. Mindez azonban nem így van, s ami a félreértés alapja, ami miatt paradoxonok sokaságát tárja fel kutatás, az az alapvető fogalmak eltérő értelmezése, s ezeknek a különböző értelmezések egyidejű jelenléte a kultúrában. Lényeges a virtualizáció szerepének felértékelődése, egyfajta referencia-nélkülség figyelhető meg. Nem áll rendelkezésre egyelőre más módszer, mint egyfajta jellemzés, a klasszikus értelemben vett tudomány nem képes ezt a szintet kezelni. Felértékelte szerepe van a cselekvő attitűdnek, az élmény, átélés kap hangsúlyos szerepet, annak árán is, hogy válasz nélkül hagy bizonyos kérdéseket. A társadalomkutató szempontjából kereteket

kell kijelölni, kiindulópontot, amihez viszonyítani lehet, tehát szorít a definíciókényszer. Azáltal azonban, hogy ez a cselekvő attitűd érvényesül, a probléma individuális síkra helyeződik.

A virtualizációt elsősorban a média segíti elő. A médiumok feleslegessé teszik az eligazodást a fizikai tér-időben, megkímélik használóikat a helyváltoztatás, a testi érintkezés és a gondolkodás fáradalmaitól. Olyan tudás használatára képezik ki őket, mellyel nem rendelkeznek, s olyan kommunikációs helyzetet teremtenek, amiben a megértés a megszerzéssel és tárolással egyenlő. Jelentős változások mennek végbe olyan kategóriákban, mint idő, tér, valóság, kapcsolatok, közösség, nyilvánosság, ideiglenesség, véglegesség, bonyolultság, cselekvés. Más lesz az értelmük, jelentésük, jelentőségük a kultúrában. A tudás és a környezet gyors, generáción belüli változása hatására elvész a szilárd, állandó világnézet.

A screenagerek időszelmelete kiemelt figyelmet érdemel. Az idő érzékelése nem mint folyamat jelenik meg (múlt-jelen-jövő), hanem egy kiterjesztett jelen megéléseként, a mának élés, a pillanatnak élés technikájával. Ez a jelenközpontúság, mint „acid perspektivizmus” jelenik meg a szakirodalomban. Ez a szemlélet rányomja bélyegét a jövőkép megrajzolására is, hiszen ebben az idő múlását az éppen adott feltételek kiélézésével, a jelen elemeinek nagytárával érzékeltetik az emberek. A mai körülmények, a mai viselkedések, a mai értékrendek kerülnek felnagyítva és intenzitásukban megsokszorozódva a jövő ernyőjére. Ez az anticipációs módszer háromféle eredményre vezethet: létrejöhet egy utópista idill, mely az erények megsokszorozásából áll; vagy egy futurológiai világvége, mint apokalipszis, büntetés; vagy semmi nem változik. S mivel a screenagerek jelenében csak rövid távú célok szerepelnek, ezek kivetítődései sem jelennek meg hosszú távú tervekként, s abszurditását attól nyeri, hogy hosszú távú időintervallumra adott válaszokként jelennek meg. A jövőre vonatkozó tervek között emiatt szerepelhet tehát teljes joggal a következő válasz: „Meg akarom nézni a Csillagok háborúja befejező részeit.” [Interjúrészlet, 2001. 09. 15. 23 éves fiú.]

A gondolkodásmód alapjaihoz való hozzáférés egyik módszere a jövőkép megismerése, a tanulók saját jövőjéről alkotott és a világ jövőjével kapcsolatos elképzeléseik feltárása, leírása. A jövőképre vonatkozó információk egy része interjúkból származik, és emellett kísérleti jelleggel írásbeli felmérést is végeztem. Egy zempléni szakközépiskolában huszonhárom elsőséves tanulóat kérdeztem meg 2001 januárjában tanóra keretében arról, hogy mit gondol a saját jövőjéről; illetve hogyan képzel el a világ jövőjét. A huszonhárom megkérdezett diák egy szakmunkásosztályt alkot, a kérdésekre osztályfőnöki óra keretében válaszoltak. Egy hét múlva közös fókuszcsoporthoz beszélgetés ellenőrizte a témához fűződő tényleges attitűdöket és egyéb véleményeket.

A kérdésekre adott válaszok rávilágítanak a jövőről való gondolkodásmód paradoxonjaira. Tizennégy válaszadó esetében az egyéni jövővel és a világ jövőjével kapcsolatos válaszok nincsenek összhangban egymással. A válaszok jelentős ellentmondásokat mutatnak a jövőről való realiztikus és valóságtól elrugaskodott gondolkodásmód tekintetében is. Kilenc tanuló saját jövőjére vonatkozó válaszai realiztikusnak tekinthetők, ez alatt azt értem, hogy megtörténhetnek, nem tartalmaznak sci-fi elemeket. Tizennégy tanuló saját jövőjéről alkotott elképzelései tartalmaznak sci-fi filmekben és regényekben felbukkanó nem realiztikus elemeket, például néhányan egy másik bolygón képzelik el saját életüket az UFO-k társaságában, vagy maffiafőként élnek majd egy eddig még fel nem fedezett földrészen. A világ jövőjére vonatkozóan tizenöt tanuló rendelkezik realiztikus elképzelésekkel és nyolc sci-fi elemeket tartalmazó képzetekkel.

A kísérleti felmérés tanulságai egyértelművé teszik, hogy a jövőképre vonatkozó adatgyűjtés összetett módszereket kíván. Az információk szubjektív értelmezési keretei miatt minden eset-

ben szükséges az ellenőrzés, mely személyes interjúk vagy irányított fókuszcsoportok keretében valósulhat meg.

Mivel a kutatás helyszíne egy középiskola, a módszereket igazítani kell az intézmény működési szabályrendszeréhez. A 45 perces tanórai időbeosztás nem sérthető meg, órák utáni tevékenységre pedig a tanulók nagy része nehezen motiválható. Emiatt az órai kereteket toleráló módszerek alkalmazhatók, mint például a különféle megfigyelés-technikák, fókuszcsoportok: irányított közösségi beszélgetések, csoportinterjúk; és olyan speciális kérdőívek, projektív tesztek, melyek időigénye nem több 45 percnél. Lehetőség van különféle kutatószeretek szerinti megfigyeléseket végezni: kívülállóként, egészen megfigyelőként (hospitálás), megfigyelőként résztvevő pozícióban (kérdőíves felmérés közbeni interakció, irányítás), illetve résztvevőként megfigyelőként (saját szervezésű filmklub, fókuszcsoport irányítója).

Az iskolában folyó alkalmazott kulturális antropológiai kutatás eredményeit felhasználhatóvá kell tenni a neveléstudomány számára. Ehhez meg kell találni azokat a speciális módszereket, melyek az iskola intézményes keretei között alkalmazhatóak, ellenőrizhetőek. Az így kapott eredményeknek alkalmasnak kell lenniük olyan javaslatok megfogalmazására, melyek oldják az iskolában jelen lévő kulturális feszültségeket.

A kutatás jelenlegi fázisában az adatgyűjtés nem tekinthető lezárt folyamatnak, az új módszerek tesztelése folyamatban van. Az új technikák alkalmazása során nyert adatok adnak majd lehetőséget a kulturális feszültségek csökkentésére irányuló iskolai foglalkozások és rendezvények kialakítására, ellenőrzésére a multikulturális iskolákon belül.

Horkai Anita

